

Niče: prevrednovanje vrednosti

filipa fut

»Ovaj problem vrednosti sažaljenja i moralnosti sažaljenja ...na prvi pogled izgleda samo kao nešto izdvojeno, kao jedan usamljeni upitnik; međutim, ko god prione na njega i nauči kako da tu postavlja pitanja, iskusioće ono što sam ja iskusio — otvoriće mu se strahovit novi vidik, nova mogućnost naići će mu kao vrtoglavica, nestaće nepoverenje, sumnja i strah svake vrste, posrnuće njegovo verovanje u moral, u sav moral — konačno, novi zahtev postaje čujan ... nama treba jedna kritika moralnih vrednosti, vrednost samih tih vrednosti mora biti dovedena u pitanje.« (Genealogija morala, Predgovor, 6)

Ono što Niče ovde izražava, smisao njegovih zastrašujuće čudnovatih misli, jeste nešto što je on duboko osećao i što odgovara datim činjenicama slučaja. Jer, u svom usamljenom, krajnje smelom duhovnom putovanju, on je došao do jednog pogleda na život koji nije nimalo ličio ni na jedan pogled njegovih savremenika, i koji ga je naveo da dovede u pitanje vekovima stare načine mišljenja i ponašanja. On kaže da je bio spreman da dovede u pitanje hrišćanski moral, pa čak i sav moral; kada ga je ispitao, on ga je osudio. Ipak, Niče je kao niko drugi jasno video da moral može da općini i nadahne. »Ti ćeš,« kaže on u ime velikog zmaja, »blistati kao zlato.« (Tako je govorio Zaratuštra, I, O tri preobražaja, 10) Znao je da je ono što radi gotovo nezamislivo: on je žigosao kao zlo ono što se najizvesnije činilo da je dobro.

Sada bi se očekivalo da takav izazov od strane jednog nesumnjivog genija mora ili biti pobijen, ili uzdrmati svet. Ali se nijedna od ovih stvari nije dogodila. Istina je da su Ničeve teorije (ili njihovo karikiranje) igrale kratku i neslavnu ulogu na svetskoj pozornici, kada su ga nacisti proglasili prorokom, ali, uglavnom, on niti je bio prihvaćen niti pobijan, a ovo je, izgleda, značajna činjenica. Kako to, moglo bi se pitati, da današnji filosofi čak ni ne pokušavaju da pobiju Ničea, a izgleda da osećaju moral tako čvrsto kao tlo pod nogama? Zašto se ne sporimo s njim kao što se sporimo s drugim filozofima prošlosti? Izgleda da je delimičan odgovor taj da je teško sprovesti suočavanje s Ničecom. Nalazimo da je teško znati gde da ga dočekamo zbog suštinski zbunjujuće prirode plana kao što je njegov. Niče je zahtevao kritiku moralnih vrednosti i objavio da stavlja u pitanje »vrednost samih ovih vrednosti«. Ali, kako se mogu vrednovati vrednosti? I sama pomisao na takvu stvar dovoljna je da se čoveku zavrti u glavi. Zato ću sa skrušenim osećanjem teškoća pokušati da se u ovom pogledu suočim s Ničecom, ili da barem pomognem da se pripremi tle za suočavanje.

Već na početku javlja se problem. U odlomku koji sam naveo on govori o moralu sažaljenja, ali i o »svem moralu«. Šta da uzmemo kao metu njegovih napada? Prvo ću razmotriti Ničev posební prigovor hrišćanskom moralu, koji uči o vrlinama poniznosti i sažaljenja i odbacuje »ovaj svet«.

Niče je želeo da pokaže da je hrišćanski moral »moral robova«, čiji koreni ne leže ni u čemu lepom ili zadivljujućem, već u slabosti, strahu i pakosti; to su bili njegovi izvori, i njegova sadašnja priroda je usaglašena s tim izvorima. U ovom moralu dobar čovek je ponizan i sažaljiv čovek koga se ne treba bojati. Međutim, tvrdi Niče, prvobitno je bilo sasvim drukčije. Na početku je on bio jak, plemenit, povlašćen aristokrat koji je sebe zvao dobrim, a one koji nisu imali njegove sopstvene osobine rdavim. Ti stari pojmovi okrenuti su na glavu kada je preovladala perspektiva slabog. Jer, tada se suprotnost između onoga što je dobro i rdavo (*schlecht*) povukla pred suprotnošću između onoga što je dobro i zlo (*böse*); slabi su žigosali one čijeg se zla bojali, a hvalili ona svojstva »milostivnosti« prirodna ljudima koji su, kao i oni sami, bili nesposobni za agresiju. Tamo gde je staro vrednovanje bilo pozitivno, novo je bilo negativno; »članovi stada« su morali prvo žigosati neprijatelje kojih su se bojali kao zlih, da bi mogli sebe videti kao dobre. Staviše, Niče otkriva jako mnogo pakosti pod ispovedanjem hrišćanske poniznosti i blagonaklonosti. Kad slabi jake nazivaju zlim, ne pokreće ih samo želja za odbranom; to je i izraz one svojevrstne pakosti koju Niče određuje kao *ressenti-*

ment. Oni koji se usavršavaju u poniznosti i ostalim milostivnim vrlinama, da bi time ogrnuli svoju slabost, pothranjuju zlobnu ogorčenost na one koji su jači od njih. Oni žele osvetu za svoju inferiornost i duboko žude da ponize i nanesu zlo. Želja za kažnjavanjem Ničeu izgleda kao jedan od najočiglednijih znakova ove skrivene pakosti, te on smatra da su ideje o slobodnoj volji i odgovornosti izmislili oni koji su želeli da nametnu kaznu. Ali kazna ne dolazi uvek spolja; čovek s vrlinom samo-požrtvovanja ogorčen je i zloban i prema samom sebi. »I ovako vas savetujem, prijatelji moji: Ne verujte nikom čiji je nagon za kažnjavanjem moćan.« (Tako je govorio Zaratuštra, II, O tarantulama)

Niče tvrdi da je čovek koji ispoveda hrišćanske vrline bolešna individua, duboko zlobna i sebi i drugima. Nju su poučavali da odbaci život takav kakav jeste, da prezre svoju čulnost, i da muči sebe i druge u ime svojih ideala. Čak su i ti ideali neprijatelji zdravlja, pošto propovedaju sažaljenje koje Niče smatra vrstom bolesti. Sažaljenje je, kaže on, iskušanje kome treba doleteti po svaku cenu; on o njemu misli kao o jednoj vrsti otrova za sažaljivog čoveka, koji postaje zaražen patnjama drugih. »Patnja drugih nas zaražava, sažaljenje je zaraza.« (Volja za moć, 368) On takođe ne veruje da sažaljenje ublažava patnju. Ponekad se može i to desiti, ali češće predmet našeg sažaljenja pati zbog našeg mešanja u njegove stvari. On najpre pati zbog toga što mu pomažemo. »Videći kako patnik pati, bilo me je stid zbog njegovog stida; kada sam mu pomogao, ja sam se gnusno ogresio o njegov ponos.« (Tako je govorio Zaratuštra, II, O sažaljenju) »Čini mi se da jedno ljudsko biće u najboljoj nameri može naneti neizmerno zlo, ako je dovoljno neskrupulozno da želi da bude korisno onima čiji su duh i volja od njega sakriveni...«, pisao je Niče u pismu svojoj sestri 1885-te. Niče takođe nije mislio da iza najmilosrdnijih dela leže dobri motivi. Milosrdni i korisni ljudi »raspolazu jadicima kao imovinom... Čovek uviđa da su ljubomorni ako se umeša ili ih predupredi onda kada oni žele da pomognu.« (S one strane dobra i zla, 194) Briga za druge često odaje čovekovo nezadovoljstvo samim sobom; ljudi koji su utučeni pokušavaju da se razvesele gledajući nesreće svojih bližnjih, dok oni koji imaju loše mišljenje o sebi pokušavaju da kupe bolje mišljenje od onih kojima pružaju pomoć. Niče je obuzetost drugima video kao bežanje i znak lošeg duhovnog zdravlja; ono što je važno jeste voleti samog sebe »tako da čovek može podneti da bude sa sobom i da ne mora lutati.« (Tako je govorio Zaratuštra, III, O duhu ozbiljnosti, 2) Čovek koji voli sebe biće onaj koji najistinskije pomaže drugima: u svojoj sopstvenoj radosti on će zaboraviti kako da izmisli bol za njih.

Šta da kažemo o Ničevom napadu na hrišćanski moral, koliko je do sada opisan? Kojim oružjem on napada, i na osnovu čega? Mogu se razaznati nekoliko različitih linija napada. Na prvom mestu, on misli da je ono što hvale kao hrišćansku vrlinu uglavnom prevara, i da se istinska blagonaklonost ne stvara poučavanjem morala sažaljenja, već ohrabivanjem zdravog egoizma. Drugo, on kaže da je moral loš kada se prosuđuje po njegovim ciljevima. Ljudi pate od sažaljenja kao od bolesti, i svojim sažaljenjem nanose više zla nego dobra. Svaka od ovih optužbi bila bi ubojita ako bi se moglo pokazati da joj činjenice idu u prilog. Ali šta da se radi s Ničevim objašnjenjem porekla hrišćanskog morala i njegovim neprestanim naglašavanjem toga da on predstavlja uzdizanje slabih nad jakim? Kada bi bilo dokazano, da li bi ovo bilo ubojito ili ne? Može li mu se odgovoriti da su vrline kao što su sažaljenje i pravdoostojanje izuzetno korisne za one koji su podvrgnuti nesrećama i ugnjetavanju, i da zbog toga nisu nimalo gore? Takav odgovor promašio bi smisao Ničevog napada. On pokušava da pokaže da su oni »dobri i vrlni« predstavnici podlog i pokvarenog dela čovečanstva, da su uličički, pitomi i nesposobni ljudi koji u skrivenoj obliku izražavaju pakost koju se boje da izraze otvoreno. On je želeo da pokaže da su oni i niski i odvrtni, i da mu je to stvarno pošlo za rukom — zadao bi najuspešniji udarac. Jer, kako bi društvo koje bi počelo gledati stvari na Ničev način moglo imati moral ove vrste? Na kraju krajeva, za jedan moralni sistem nije dovoljno da pojedine akcije budu nagrađivane ili kažnjavane, kao u zakonskom sistemu. Ako nekog čoveka treba smatrati dobrim čovekom, a neke akcije dobrim akcijama onda i on i one moraju biti opštepoštovani. A nikoga ko je predmet prezira i odvrtnosti ne poštujemo. Da je Niče mogao pokazati da nemamo razloga ni da se divimo čoveku hrišćanske vrline, ni da mu budemo zahvalni, on bi oborio psihološku osnovu bez koje ovaj moral ne može opstati.

Predstavljajući hrišćanski moral kao oružje koje slabi koriste da se odbrane i uzdignu, Niče je pokušavao da prikaže i njega i njih u neprijatnom svetlu. Ali mu je bilo mnogo važnije da pokaže da je, šticećenjem slabih na račun jakih, hrišćanstvo bilo najmoćnija od sila koje su doprinele odrodavanju ljudske rase. »Ništa me nije dublje zaokupilo od problema dekadencije«, pisao je on (Vagnerov slučaj, Predgovor). A Niče je takav tip čoveka koji se ohrabruje hrišćanskim učenjem smatrao dekadentnim, opisujući ga kao prilagodljivog, marljivog, društvenog pojedinca, koji je, uz to, i mediokritet i dosadan. Nasuprot ovome portretu on je postavio portret jačeg, »višeg«

tipa — smelog, nezavisnog i spremnog da životu kaže »da«. Takav čovek neće se mnogo zanimati patnjom, ni svojom ni tuđom. Među sebi jednakima on će se ponašati bez obuzdavanja; za slabe, on bi mogao biti opasan, ali ako ih povredi, to će biti pre zbog nepažnje nego zbog pakosti. A slab čovek se boji svoje patnje i zaokupljen je tuđim nesrećama. On pokušava da sebi izgradi bezbedan život koji neće zahtevati previše truda. »Čovek ima svoje malo zadovoljstvo za dan i svoje malo zadovoljstvo za noć, a ceni zdravlje.« (Tako je govorio Zaratuštra, I, Zaratuštrin prolog, 5) On propoveda moral sažaljenja, iako je ispunjen tajnom zlonamernošću prema drugima.

Mnogo je raspre okružilo Ničeove spise o »višem« i »nižem« tipu čoveka. Da li treba smatrati da on slavi okrutnog tiranina, »grabljivu zver«, ili je imao neki manje odbojan ideal? Izgleda da odgovor nije ni određeno da, ni određeno ne. Nema sumnje da je na rang-lestvici ljudi on dao prednost kao zdravijem tipu »čak u jednom Cezaru Bordžiji« pred mediokritetski poslušnim modernim čovekom. Ima nekih zbunjujuće užasnih odlomaka u kojima on govori o superiornoj čovekovoju okrutnosti prema inferiornijima od sebe — kao da je ona nešto što se može smatrati pristo obesnom šalom. Ali, okrutan čovek sigurno nije njegov ideal, a, po nekima, on uopšte i ne propoveda egoizam.

»Postoje strašni ljudi koji u sebi nose grabljivu zver i ne biraju ništa drugo osim požude i samo-mrcvarenja. A čak je i njihova požuda samo-mrcvarenje. Oni još nisu postali ljudska bića, ti strašni ljudi: neka ih, neka propovedaju odricanje od života i neka nestanu!« (Tako je govorio Zaratuštra, O propovednicima smrti)

U Ničeovim očima bila je važna razlika između »uzlaznog« i »silaznog« tipa čoveka. U istoriji svake rase treba postaviti jedno veliko pitanje: da li ona predstavlja opadanje ili uzdizanje. I svakog pojedinca treba istražiti »da se vidi da li on predstavlja uzlaznu ili silaznu liniju života« (Sumrak idola, Okršaj jednog prevremenog čoveka, 33). Niče je sebe smatrao za jedinog koji je jasno video suprotnost između uzlaznog i silaznog čovečanstva. »Imam prefinjenije čulo mirisa za znakove uzdizanja i opadanja od bilo kog drugog ljudskog bića pre mene; za ovo, ja sam učitelj par excellence...« (Ecce homo, Zašto sam ja tako mudar, 1) U ovom sklopu, on je jakima propovedao egoizam:

»Svaki pojedinac obuhvata čitav tok evolucije... Ako on predstavlja uzlazno kretanje čovečanstva, onda je, u stvari, njegova vrednost izuzetna; može se preduzeti krajnja briga da se sačuva i unapredi njegov razvoj. (To je briga za njemu obećanu budućnost, koja dobro sazdanom pojedincu daje izuzetno pravo na egoizam). Ako on predstavlja silazno kretanje, opadanje, hronično obolevanje — onda je on od male vrednosti: za njega je prvi zahtev poštenja da od onog dobro sazdanog oduzme što je moguće manje mesta, moći i sunčeve svetlosti.« (Volja za moć, 373)

Baš u ovom sklopu Niče najmanje dvosmisleno govori o sudbini koju je zamislio za slabe. »Slabi i greške će nestati: to je prvi princip naše ljubavi prema čoveku.« (Antihrist, 2)

Onda i nije čudno što je Niče posebno mrzeo hrišćanstvo. On ga je video kao religiju slabih, izmišljenu u ime njihove zaštite i slavljenja, a koja je imala najsnažniji uticaj na dekadenciju i opadanje. Iznad svega je hrišćanski moral smatrao pogubnim za jači i zdraviji tip čoveka. Čuvajući nesposobne i »nakazne«, i zahtevajući da oni budu predmet sažaljive pažnje, taj moral je prouzrokovao da čak i jaki postanu zaraženi mrakom i nihilizmom. I, što je čak važnije, on navodi »viši« tip čoveka da ne veruje svojoj sopstvenoj prirodi, i stvara uslove u kojima je njemu nemoguće da dođe do svog zdravlja. Zahtevati pomirljivo milosrđe od takvog čoveka, propovedati mu poniznost i sažaljenje, znači — nužno ga povrediti.

»Zahtevati od snage da se ne ispoljava kao snaga, da ne bude želja za nadvladavanjem, želja za zbacivanjem, želja da se postane gospodar, da ne bude žed za neprijateljem, otporima i pobedama — podjednako je besmisleno kao zahtevati od slabosti da sebe ispoljava kao snagu.« (Genealogija morala, I, 13)

Jak čovek koga društvo osuđuje jer radi ono što njegova priroda zahteva, patiće od osećanja krivice i mržnje prema samom sebi, a lako može postati i zločinac.

»Tip zločinca je tip jakog ljudskog bića pod nepovoljnim uslovima: jako ljudsko biće koje je učinjeno bolesnim... Društvo žigose njegove vrline; najsnažniji nagoni koji su mu podareni srastaju sa depresivnim osećanjima — sumnjom, strahom i stidom.« (Sumrak idola, Okršaj jednog prevremenog čoveka, 45)

Niče nije ustuknuo pred zaključkom da za neke ljude okrutnost može biti uslov zdravlja. To je pandan njegovog uverenja da »sve što je u čoveku zlo, užasno, tiransko, blisko grabljivim zverima i zmijama — služi jačanju 'ljudske' vrste koliko god

i njegova suprotnost to čini.« (S one strane dobra i zla, 44). Ako je bog mrtav, ništa ne garantuje da zlo ne može biti uslov dobra.

»Ako... osoba treba da smatra čak i osećanja mržnje, zavisti, pohlepe i žudnje za vlašću kao uslove života, kao činioce koji kao osnovni i suštinski moraju biti prisutni u opštem odvijanju života (a moraju biti još i pojačavani, ako život treba da bude pojačavan) — ona će patiti od takvog gledanja na stvari kao od morske bolesti. A ipak je čak i ovakva prepostavka daleko od toga da bude najčudnija i najbolnija u ovom beskrajnom i gotovo neistraženom području opasnih uvida...« (S one strane dobra i zla, 23)

Dakle, u ime »višeg« čoveka treba napustiti vrednosti hrišćanskog morala, te se prevrednovanje vrednosti odvija iz te perspektive. Da li je Ničeova namera da nam prikaže sukob interesa — dobra onog jakog protiv dobra onog slabog? On očigledno ima tu nameru, ali je isto tako očigledno da to nije sve što on hoće da kaže. Jedan zagonetniji vid njegovog učenja javlja nam se kada se setimo onoga što on kaže o vrednosti »višeg« tipa čoveka.

»Problem koji postavljam... je koji tip ljudi će biti odgajan, biti željen, zbog toga što je viši po vrednosti, zaslužniji da živi, sigurniji u budućnost.« (Antihrist, 3)

I još Niče kaže:

»Mi imamo različitu veru; nama je demokratski pokret... jedan oblik propadanja, to jest, umanjivanja čoveka, jer ga čini mediokritetom i unižava njegovu vrednost.« (S one strane dobra i zla, 203, kurziv dodat)

Šta on ima na umu kad govori o vrednosti jednog tipa čoveka kao većoj od vrednosti drugog tipa? Sam Niče je na drugom mestu primetio da se pitanje »vrednost za šta?« nikad ne može dovoljno pažljivo razmotriti. U ovom sklopu mogli bismo pokušati da objasnimo ono što on kaže o vrednosti izvesnih ljudi. Možda on hoće da kaže da ih doprinos koji daju životu uopšte — na primer, svojim optimizmom i neustrašivošću — čini vrednim za sve nas. Ili on možda procenjuje njihovu vrednost u odnosu na doprinos koji daju budućnosti. Zar oni nisu most ka superiornom čoveku koji će možda doći u budućnosti — onom *Übermensch*-u? Nijedan od ovih predloga ne kazuje celu priču, a drugi prosto skreće s problema. Ako je »natčovek« ili »super-čovek« taj koji svojim prethodnicima daje vrednost — to mora biti zato što on sam ima vrednost. U stvari, izgleda da Niče želi da kaže da ko god je jak, nezavisan, i tako dalje — svako ko odgovara opisu višeg tipa čoveka — ima vrednost u sebi; i, Niče nas ostavlja s ovom zagonetnom idejom. Da li Niče prosto govori besmislice, ili reč »vrednost«, kako je ovde upotrebljena, može imati smisla? Odgovor je, izgleda, da može. Jer, ima smisla reći da *mi vrednujemo* jake i izuzetne pojedince, bilo da Ničeov opis ovakvih pojedinaca zvuči istinito ili ne. Mislim na zanimanje i divljenje koji obično okružuju izvanredne ljude s izuzetnom nezavisnošću duha i jačinom volje. Takvi ljudi privlače našu pažnju, i često im dobrovoljno služimo. Kad Niče kaže da je pitanje da li se »najviša moć i sjaj koji su realno mogući za ovaj tip čoveka« ikada mogu steći (Genealogija morala, Predgovor, 6), to navodi na misao da se on poziva na našu sklonost da se *divimo* izvesnim pojedincima koje smatramo moćnim i sjajnim. On sâm u jednom odlomku čak kaže i to da »Ovo leži u osnovi pitanjima ukusa i estetike: da li bi bilo poželjno da najdostojnija poštovanja, to jest, najdosadnija vrsta ljudi opstane?« (Volja za moć, 353) Međutim, ja mislim da ovaj odlomak nije tipičan, i da, u svakom slučaju, ne opisuje činjenice sasvim onako kao što jesu; ako postoji neki element poštovanja u uobičajenom stavu prema jakim i izvanrednim ljudima, tada analogija s estetskim vrednovanjem ne treba da ode predaleko. Možda bismo samo trebali nagovestiti sličnost načina na koji pripisujemo vrednost (estetsku vrednost) umetničkim predmetima s načinom na koji Niče pripisuje vrednost izvesnoj vrsti ljudi, jer oba počivaju na skupu poznatih reakcija, i to reakcija koje imaju mnogo zajedničkog.

Ako je ovo tačno objašnjenje stvari, šta bismo mogli zaključiti? Da li je hrišćanski ili bilo koji drugi moral ranjiv pod Ničeovim napadom? Iz poređenja s estetskom vrednošću moglo bi se zaključiti da bi mogao biti ranjiv, ne zato što je nešto dokazano protiv njega, već zato što bi ljudi mogli početi da više brinu o stvaranju i očuvanju zanimljivih i »sjajnih« pojedinaca nego o ciljevima morala. Jer, razmotrimo do kakvih bi posledica dovelo kada bi se otkrilo da će ljudska rasa postati fizički ružnija ako moral bude na vrhuncu, ili da će pravda i dobrota uništiti neku drugu vrstu lepote. Oni kojima su moralne vrednosti važnije od estetskih vrednosti smatraće ovo nebitnim, a slično bi mogli smatrati nebitnim i otkriće da su »najviša moć i sjaj« nesaglasni s moralnim ciljevima; ipak — moral bi mogao oslabiti.

Dosad smo razmatrali Ničeove zamerke jednom posebnom moralnom sistemu — onom hrišćanskom. Međutim, on je govorio o napadu na »sav moral« i bio spreman da se nazove imo-

ralistom. Da li on zaista daje dokaze tako dalekog dometa? Neke od svojih dokaza protiv hrišćanskog morala on će upotrebiti i protiv drugih moralnih sistema. Ali s nekim to neće biti moguće. Na primer, Niče nije mogao optužiti Aristotela da propoveda ni moral sažaljenja, ni moral veličanja poniznosti. Naprotiv, Aristotelov opis megalopsychosa koji poseduje vršinu duševne veličine i »zaslužuje i zahteva velike stvari« (Nikomahova etika, 1123a, 15), ima mnogo zajedničkog s Ničeovom slikom »višeg« tipa čoveka. Upitajmo se: koji nam deo Ničeovog učenja može dati opravdanje da mislimo da je moral — sav moral — bio zaista meta njegovog napada?

Da li je, na primer, bitno to što Niče u svojoj ideologiji nije našao mesta za pojam *krivice*? Što se toga tiče, on je bio potpuno izričit. On je napore da se ljudima usade osećanja krivice video kao izraze pakosti, te je odbacio krivicu kao reakciju na bilo koji svoj postupak. »Ne počini podlost protiv svojih sopstvenih dela. Ne ostavi ih na cedilu posle. Griža savesti je nepristojna!« (Sumrak idola, Maksime i strele, 10) Izgleda da ovo uopšte ne pokazuje da li je Niče zaista, kao što je govorio, odbacio sav moral; jer, nije nemoguće da čovek ima moral a da ne prihvata krivicu kao reakciju na moralnu grešku. Bilo bi drukčije da je on odbacivao i cilj samo-discipline — što Niče nikada nije učinio. Kao i Kalikle u Platonovom *Gorgiji*, Niče je protiv »kroćenja« jakog čoveka od strane društva; ali, dok Kalikle uporno ističe da jaki treba da odbace svako obuzdavanje i da puste svoje strasti s uzde, Niče je prezreo takav predlog. On se doista suprotstavlja onima koji hoće da oslabe ili čak unište čovekove strasti, ali neprestano naglašava da jaku volju ima samo onaj koji je svojim željama nametnuo disciplinu i jedinstvenost. Tako, umesto da zamera moralu zbog toga što uključuje disciplinovanje strasti, on kaže da je to jedina zasluga morala. »Ono što je suštinsko i što je dostojno poštovanja kod svakog morala jeste to što on uspostavlja jednu dugu prinudu...« (S one strane dobra i zla, 188) Očigledno opisujući svoje iskustvo, on stalno naglašava onu najprirodniju vrstu samo-discipline.

»Svaki umetnik zna koliko je od svakog osećanja puštanja sebi na volju daleko ono njegovo »najprirodnije« stanje — slobodno određivanje, smeštanje, raspoređivanje, oblikovanje u trenutku nadahnuća — i koliko se strogo i istančano on baš tada podvrgava hiljadostrukim zakonima...« (S one strane dobra i zla, 188)

Dovde se Niče slaže s moralistima: on propoveda samo-disciplinu i obuzdavanje strasti. Ipak se može tvrditi da njega s pravom treba zvati imoralistom. Ovde je bitno da se podsetimo na to da je reč »moral« izvedena od mos s množinom *mores* — što znači »pravila ponašanja« nekog društva. Jer, Niče je neke od svojih najoštrijih grdnji zadržao za one koji pokušavaju da nametnu društvena pravila i zakone ponašanja koji bi bili jednaki za čitavu zajednicu. On se uvek goropadi na one koji propovedaju »Dobro i zlo, dobro i zlo, isto za svakog.«

»Razmotrimo na kraju kako je sasvim naivno reći: 'Čovek treba da bude takav i takav!' Stvarnost nam pokazuje jedno očaravajuće bogatstvo tipova, obilje raskošne igre i promene oblika — a neki bedni besposličar moralista objašnjava: 'Ne! Čovek treba da bude drukčiji.' On čak zna i kako čovek treba da izgleda, taj bedni fanatik i uobraženko: on slika sebe na zidu i objašnjava 'Ecce homo!'« (Sumrak idola, Moral kao suprotnost prirodi, 6)

Ono što će kod jednog stvoriti zdravlje, drugog će iznuri, te svaki čovek mora otkriti pravilo svog sopstvenog zdravlja. Zeleti da ljudi budu puni vrlina

»znači da oni treba da prestanu da se razlikuju, znači da treba da počnu da liče jedan na drugog po svojim potrebama i zahtevima — ili, jasnije, da treba da propadnu — Usled toga se volja za jednim jedinim moralom pokazuje kao tiranija onog tipa kojem taj jedan jedini moral odgovara nad drugim tipovima: to je uništavanje ili ujednačavanje u ime vladajućeg tipa (bilo da time drugi prestaju da budu strašni, bilo da postaju korisni).« (Volja za moć, 315)

Može se pomisliti da Niče, čak ako i neće da prihvatiti pravila ponašanja kojima treba poučavati sve ljude, bar uspostavlja ideale karaktera valjane za sve. Zar nije tačno da on odbija da hvali bilo koga ko nije, na primer, hrabar i nezavisan? Ovo je, naravno, istina, i to uspostavlja izvesno poklapanje — i po formi i po sadržaju — između jednog moralnog sistema i jednog skupa učenja kao što je Ničeov. Ipak, zapovest kao što je ona »traži svoje zdravlje«, toliko je neutralna što se tiče stvarnog ponašanja da ne uspostavlja ponovnu sponu s društvenim normama. A čak ni zapovesti kao što je ova nisu bile propovedane svakom, pošto je Niče mislio da su mnogi ljudi prosto nesposobni za zdravlje i snagu. Bilo je, kao što smo videli, okrutnih čudovišta kojima Niče nije propovedao egoizam. A što se tiče pripadnika »stada«, on je rekao da nema želju da ih izmeni: u stadu treba da vlada duh stada. On stalno naglašava da ne pokušava da svima propoveda svoju vrstu vrlina — ona pripada samo onom retkom i izuzetnom čoveku.

Mislim da će nas ova razmatranja učiniti sklonim gledištu da je Niče pre imoralista nego neka posebna vrsta moraliste. I činjenica da je bio spreman da odbaci zakone pravednosti u interesu stvaranja jačeg i sjajnijeg ljudskog tipa, odvešće nas u istom pravcu. Već sam rekao da ovo podrazumeva kvazi-estetski a ne moralan skup vrednosti. Moral je nužno povezan s takvim stvarima kao što su pravda i opšte dobro, i opšte je shvatanje da je to tako.

Zašto onda još uvek imamo osećanje — bar ja mislim da imamo — da Niče ima mnogo zajedničkog s nekim moralistom, i da on ne rasuđuje samo s neke s moralom nesaglasne i nepomirljive tačke gledišta. Mislim da to dugujemo činjenici da se mnoga njegova dela mogu smatrati raspravama o načinu na koji ljudi moraju živeti da bi *živeli dobro*. To je zajednički osnov njegovog sistema i sistema tradicionalnog — a posebno grčkog — morala, koji nas čini sklonim mišljenju da on, na kraju krajeva, mora biti moralista. Jer, dok je Niče prezirao utilitarizam — koji se brinu za najveću sreću najvećeg broja ljudi i težio da uzme zadovoljstvo i odsustvo bola kao motiv svake ljudske akcije — moglo bi se reći da se on sam zanimao za uslove u kojima bi ljudi, bar oni jaki, bili na vrhuncu svojih moći. Ovaj problem je teško razjasniti, jer Niče, baš kao što uvodi kvazi-estetska merila koja su nebitna u ovom sklopu, isto tako se poziva na jednu ideju o ljudskom dobru koja je suprotna ideji njegovih protivnika — a nema pojma koji se pokazao neobuzdanim od pojma ljudske sreće i ljudskog dobra. Skloni smo da kažemo da je, na prvi pogled, ljudska sreća istovetna sa zadovoljstvom, a da potom primetimo da to ne može biti slučaj kada, na primer, zapazimo da nekoga ko je pretrpeo oštećenje mozga i nadalje živi život srećnog deteta — smatramo nesrećnim. Ali ova ispravka pokazuje da koliko god malo mi mogli objasniti ideju o ljudskom dobru, ipak imamo razloga da se složimo s Ničeom da čoveku nanosimo zlo ako ga učimo da se zadovolji malim zadovoljstvima i ako ga činimo nesposobnim za poduhvate koji iziskuju smelost i nezavisnost. Tako, ukoliko Niče tvrdi da moral uopšte, a hrišćanski moral posebno, ima ovo kao posledicu, utoliko on u najmanju ruku rasuđuje na moralističkoj osnovi. A, naravno, bilo je i očiglednijih načina na koje je »dobrom i vrlom« »nanošeno zlo«. Jer, Niče je smatrao da su oni kičvni, da mrze sebe i druge, i da su bez jakog cilja ili želje. Niko ko tako živi ne može biti srećan.

Zaključak ove rasprave mora biti taj da je Ničeovo »pre-vednovanje vrednosti« izuzetno složena stvar, i da nema jednog jedinog odgovora na pitanje šta je on napadao ili šta bi mogla biti osnova tog napada. Zato nije iznenađujuće što moramo ustuknuti od pokušaja da kažemo da li je on bio u pravu. Ipak ću pokušati da o ovome kažem jednu ili dve stvari. Pre svega, želeo bih da ukažem na to da sve zavisi od njegovih teorija i zapažanja o ljudskoj prirodi. Da njegov napad na hrišćanski i drugi moral bude uopšte vredan, on mora da bude u pravu u pogledu posledica poučavanja sažaljenja i pravednosti: da ono zaista samo sakriva *ressentiment* slabih dok povređuje jake. I još bi morao da bude u pravu kad samilost vidi kao nužno pogubnu za samilosnog čoveka, a malo korisnu za nesrećnog. Staviše, morao bi biti u pravu u pogledu mogućnosti »zdravog egoizma« kod jakih, čak i onda kada bi ovaj egoizam mogao uključivati okrutnost prema onim manje srećnim. U nekim tačkama svog psihološkog zapažanja Niče je nesumnjivo bio u pravu; na primer, bio je u pravu kada nas je učio da se čuvamo onoga ko je najzadovoljniji drugim ljudima onda kada im treba njegova pomoć i da se čuvamo onoga koji mrzi sebe. U izvesnim tačkama, njegovo zapažanje i njegovo predosećanje dubinske psihologije pokazuju ga kao briljantnog psihologa. Ali Niče ne možemo smatrati nekim ko je imao veliko znanje o životu i ljudskom srcu. On ubedljivo opisuje ono što je potpuno poznao — kao što je potpuno poznao život usamljenog genija, stvaralačkog umetnika ili mislioca. Međutim, može se zapaziti da njegova slika jakog, plemenitog čoveka nije ubedljiva kada odstupa od ovog uzora; ono što on kaže o uslovima zdravlja ovakvog čoveka izgleda da uglavnom vodi poreklo iz njegovog uverenja da je glavni i osnovni princip ljudskog ponašanja volja za moć. Poznato je da su opšte teorije o izvorima akcije zamke za filozofe, pa je Niče, koji je pokušao da radi u razmerama svetske istorije, očigledno žrtva zablude gledanja stvari u celini. Ova optužba protiv njega morala bi se dokazati, ali, prima facie, nema razloga da se veruje u Ničeove poglede na ljudsku prirodu iznad jedne vrlo ograničene perspektive — i uz to još i sasvim neodgovarajuće njegovom slučaju. Nema razloga da se pretpostavi da smo stvarno u dilemi koju on ističe — da mi ili žrtvuemo slabog ili unakažavamo jakog. Na izvestan način, događaji su opovrgnuli Ničea. Kako neko može smatrati da sadašnje opasnosti u kojima se svet nalazi pokazuju da na njemu ima previše sažaljenja a premalo egoizma? Čovek se pita šta bi sâm Niče, koji je na izvestan način bio najhumaniji čovek, rekao kada bi danas živeo i mogao videti nehumanost u njenim današnjim razmerama i njenim današnjim razmetljivim oblicima.

Prevela: Nevena Đuričić

PHILIPPA FOOT: VIRTUES AND VICES AND OTHER ESSAYS IN MORAL PHILOSOPHY, chapter VI: NIETZSCHE: THE REVALUATION OF VALUES Basil Blackwell, Oxford, 1978.